

ВЗІРЦЕВИЙ НАУКОВЕЦЬ, УЧИТЕЛЬ, ПАТРІОТ (до 70-річчя Михайла Петровича Тиводара)

Кожен дослідник, починаючи свій науковий шлях, насамперед прагне чітко визначити свої наміри: "що?" і "як?", тобто "що досліджувати?" і "як це робити?" Причому в цій дилемі питання "що" є навіть менш важливим, аніж питання "як", тому що писати завжди є про що. Найголовніше – щоб усе зроблене було дійсно професійним. Тому не дивно, що кожен вчений–початківець шукає для себе взірець науковця, людину, в якій можна навчитись культури дослідження.

Саме таким взірцем для багатьох українських етнологів – і молодих, і зрілих, – є Михайло Петрович Тиводар.

Народився М.П.Тиводар 7 лютого 1936 р. в с. Бедевля Тячівського району Закарпатської області. У 1953 р. він закінчив Тячівську середню школу, а в 1958 р. – історичний факультет Ужгородського державного університету. Працював учителем історії Дубівської середньої школи на Тячівщині, навчався в аспірантурі Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН України, в 1968 р. захистив дисертацію на звання кандидата історичних наук. З 1966 року працює на історичному факультеті Ужгородського університету – спершу доцентом кафедри загальної історії, а згодом – кафедри історії стародавнього світу та середніх віків. У 1994 р. здобув науковий ступінь доктора історичних наук, а в 1995 – отримав вчене звання професора. З квітня 2001 р. очолює колектив кафедри історії стародавнього світу та середніх віків. Протягом майже 40-літньої роботи на історичному факультеті професор М.Т.Тиводар читає ряд важливих навчальних курсів, які викликають велике зацікавлення студентів. Серед них: "Етнологія", "Етнополітологія", "Теорія етносу", "Етнодержавознавство", "Етноконфліктознавство", "Етнографія Закарпаття" та ін.

Протягом 1992–2000 рр. М.П.Тиводар – провідний учений Науково-дослідного інституту карпатознавства. Під його керівництвом здійснювалося виконання комплексної теми "Роль і місце культурних та історичних традицій у формуванні національної свідомості на українських етнічних територіях Карпат у XIX–XX ст."

Професор М.П.Тиводар – автор майже 150 наукових праць з проблем етнології, історії та краєзнавства. Далеко за межами України відомі його роботи: "Традиційне скотарство українських Карпат другої половини XIX – першої половини XX ст." (1994), науковий посібник "Етнологія" (два видання: 1998, 2004), "Закарпаття: народознавчі роздуми" (1995). Він є автором окремих розділів фундаментальних праць "Гуцульщина" (1987) та "Лемківщина" (1999), співавтором монографій "Закарпаття: минуле і сучасне" (1986), "Історія Ужгорода" (1993) та упорядником видання "Закарпатський музей народної архітектури і побуту" (1971). Як дослідник історії Закарпаття він брав участь у підготовці видання "Історія міст і сіл УРСР. Закарпатська область" (1969). Тривалий час є членом редколегії наукового збірника "Carpatica – Карпатика". Свої погляди вчений популяризує також на сторінках обласної періодики.

Викладачі-етнологи України, зокрема Київського національного університету імені Тараса Шевченка, шанують проф. М.П.Тиводара за титанічну працю, втілену в його довершеному навчальному посібнику "Етнологія", який студенти історичного факультету багатьох випусків любовно називають просто "Тиводаром". Без нього навчальний процес на історичних факультетах багатьох вузів України уявити сьогодні просто неможливо. Викладачі рекомендують цей посібник студентам при вивченні таких нормативних курсів, як "Зарубіжна етнологія", "Теоретичні проблеми етнології", а також для профорієнтованого курсу для студентів-етнологів "Вступ до спеціальності".

Науковці-етнологи України можуть повчитися у проф. М.П.Тиводара бездоганному володінню широким спектром методів наукового дослідження. Серед них – методи збору первинної інформації (польові методи етнології), методи аналізу документів, обробки інфор-

мації, класифікації, ряд теоретичних методів. Особливо змістовні його наукові розробки на основі застосування методу етнографічної реконструкції. Дослідження М.П.Тиводара відзначаються точністю, ретельністю, добре обробленим і класифікованим фактажем, потужною теоретичною базою.

Зупинимось детальніше на деяких "секретах" наукової творчості визначного українського етнолога, щоб з'ясувати, як практично вдається йому досягати таких вагомих наукових результатів. Оскільки основною темою пропонованого читачеві збірника є сучасна методологія і методика наукового дослідження, то, на нашу думку, найкращим орієнтиром для висвітлення цієї теми є монографія М.П.Тиводара "Традиційне скотарство Українських Карпат другої половини XIX – першої половини XX ст.: Історико–етнологічне дослідження". Монографія побачила світ в Ужгороді, в 1994 р. і відтоді лишається кращою працею з етнології за останні роки і, безумовно, входить у п'ятірку найгрунтовніших праць з української етнології та етнографії взагалі.

Унікальність цього дослідження насамперед у тому, що на тлі добре вивченої духовної спадщини українців культура господарювання має дуже малу питому вагу в етнологічних працях. Це пов'язано зі складністю теми, оскільки її дослідник має добре володіти такими галузями, як етногеографія, етноботаніка, етнологія, етнологія, етнологія, етнологія. Потрібні ще й відповідні технічні навички, інженерне мислення, аби докладно з'ясувати і, головне, проаналізувати народні господарські технології. Саме з такими труднощами пов'язаний той факт, що праці на тему господарської діяльності українців займають хіба кілька відсотків загальної питомої ваги всіх праць з етнографії та етнології.

Друга складова праці проф. М.П.Тиводара – це фундаментальність та ґрунтовність. Дослідження ніби вузької, на перший погляд, теми "скотарства", а стало справжньою енциклопедією з життя мешканців Карпат, де охоплено багато аспектів – екологічний, біологічний, соціальний, технологічний, економічний тощо. Крім того, монографія є просто взірцевою у плані методики збирання, класифікації та аналізу матеріалу.

Саме тому варто простежити поетапно дослідницьку методику видатного сучасного науковця, аби збагнути: що значить професійно виконувати дослідження.

Монографія Михайла Тиводара "Традиційне скотарство Українських Карпат другої половини XIX – першої половини XX ст." складається зі Вступу, восьми розділів і Висновків. Завершує роботу солідний список літератури (930 позицій).

У вступі автор зробив огляд досліджень на тему карпатського скотарства. Незважаючи на невелику питому вагу суто історіографічного огляду на фоні всієї монографії, тут систематизовано і стисло проаналізовано понад 100 публікацій. Автор не дає широкого огляду цих праць в окремому історіографічному розділі з тієї причини, що ідеї та спостереження його попередників педантично згадуються в кожному абзаці всіх наступних розділів монографії (причому на кожній сторінці його величезного видання подається до кількох десятків посилань). Це переконливий приклад того, як треба працювати з літературою і джерелами.

На відміну від найпоширенішої в українській етнографії досить примітивної етнографічної методики, яку я б назвала "акинською" ("що бачу, про те й співаю"), М.П.Тиводар застосовує методику "вмонтовування" фактів і спостережень своїх колег–науковців минулого й сучасності, в аналітичну схему наукового дослідження.

Відразу варто зазначити: методику "вмонтовування" в чистому вигляді може застосовувати лише науковець, який бездоганно володіє темою. Початківець, який ще "плаває" в матеріалі, повинен підходити до написання історіографічного розділу з шанобливою повагою до іменитих попередників. Адже наукове дослідження передбачає поняття "культури". Культуру дослідження науковця–професіонала визначає його вміння "вмонтовувати" в свою дослідницьку канву думки й спостереження своїх колег; культура дослідження молодого науковця полягає в умінні не просто формально згадати про досвід своїх попередників в окремому розділі своєї бакалаврської, магістерської чи кандидатської дисертації, а спробувати видобути звідтіля найцінніші ідеї і представити їх світу, навіть тоді, коли він з ними не згоден.

Методика "вмонтовування" М.П.Тиводара є свідченням високої культури роботи з літературою і першоджерелами, яку варто наслідувати багатьом.

Переходячи до аналізу основної частини монографії, відразу зауважимо, що вже від почат-

кових розділів дослідник демонструє методику, яку можна назвати "панорамною" і яка є опозиційною до "центричної". Дуже часто молоді етнографи, висвітлюючи якусь тему, не можуть вийти за межі свого предмета дослідження хоча б на рівень об'єкту, не кажучи вже про створення бодай приблизної панорами сільського чи міського життя. Окремий обряд, символ чи явище матеріальної культури розглядається ізольовано поза простором і часом, відірвано від реального життя. Саме тому ці дослідження досить посередні, нецікаві й корисні лише для вузького кола спеціалістів. Щоправда, якщо для XIX ст. така методика була виправданою, оскільки відбувався процес накопичення першоджерельного матеріалу і початкова стадія його обробки, то для XX і XXI століть такий підхід є вже науковим анахронізмом.

В аналізованій праці, на противагу методиці "центричності", яка все ще є переважаючою в практиці дослідників XX–XXI століть, застосовується методика "панорамності", що дає авторів можливість прискіпливо й детально висвітлити етнокультурну історію мешканців Українських Карпат другої половини XIX – першої половини XX ст.

Так, у першому розділі монографії "Природно–географічні умови функціонування скотарства в Українських Карпатах" докладно вивчено особливості території і структуру земельних угідь високогір'я, середньогір'я, рівнини і передгір'я згаданого регіону; специфіку випасів на гірських, лісових та рівнинних пасовищах. У другому розділі вивчається питання стану й місця скотарства в системі сільського господарства, зокрема співвідношення між землеробством і скотарством; тут подаються загальні відомості про розведення худоби в Карпатах та про основні породи худоби. У третьому розділі аналізуються соціально–економічні умови функціонування традиційного скотарства в другій половині XIX – першій половині XX ст. Ці початкові три розділи є по суті надійним фундаментом, на якому вибудовано подальшу наукову концепцію дослідника. Закономірно, що чим надійніше "вимурувано" фундамент наукової праці (а конкретніше: чим ретельніше вписане тло, середовище, в якому розвивалося те чи інше явище), тим ґрунтовнішою є сама наукова концепція. Саме панорамність (на відміну від центричності) і відрізняє етнологічне дослідження від етнографічного.

У центральних розділах монографії (4–7) висвітлено такі основні питання: організаційні форми пастівницького господарства, колективи пастухів та їх господарювання, матеріальна й духовна культура пастухів.

Черговість тем є нетрадиційною для української етнографії, яка виробила свій "канон", а точніше, – псевдоканон: починати дослідження з матеріальної культури, потім вивчати духовну, а опісля – всі види соціальної організації. М.П.Тиводар свідомо обирає принципово інакший шлях. Він розпочинає науковий аналіз із різних форм організації пастівництва в Українських Карпатах, тобто зі стратегії і тактики тогочасних суб'єктів господарчої діяльності. Саме стратегія і тактика, що базуються на певних природно–кліматичних умовах (а їх дослідник детально розглянув у попередніх розділах) є первинними, а матеріальна і духовна культура – вторинними, похідними явищами. Практично в праці детально викладена вся "логістика" карпатського пастівництва: тривалість пастівницького сезону та порядок ведення випасу, підготовка літнього випасу, форми випасу, а також кадрові питання господарства: колектив пастухів, оплата праці та розпорядок дня.

Вправно М.П.Тиводар застосовує різні класифікаційні методи, його дослідження демонструє точні, блискучі, логічні класифікації. Наприклад, організаційні форми випасу худоби він вкладає в таку логічну схему: колективний випас худоби урбаріальними громадами – колективний випас худоби сільськими громадами – спільний почерговий випас худоби ("на очерідь", "на ряд") – колективний випас худоби пастівницькими спілками – спільний випас худоби без пастуха – індивідуальний випас овець власною отарою – індивідуальний випас овець набиранням окремої отари ("зганяти салаш") – індивідуальний полонинський випас овець кількох власників окремим "салашом" – індивідуальний випас худоби організаційною формою "на видавок" – індивідуальний випас худоби у межах кадастрів сіл членами сім'ї. Як бачимо, наявна логічна схема тут має ієрархізований характер – від колективного до індивідуального.

Нетиповими є його класифікації матеріальної культури пастухів, зокрема житла. Тут в основу класифікації покладено не конструктивний принцип (каркасно–стовповий – зрубний), а принцип функціональності: житлові побудови на пасовищах (стаї, колиби, колиби–скотарки,

стаї–зимарки, стайні, салаші, дашкові колиби) та господарські будівлі на випасах (непереносні кошари, переносні кошари, окіл, струнка, корівники, шопи, царки, водопої), скотарські житлово–господарські комплекси.

М.П.Тиводар застосовує й інші класифікаційні та систематизаційні методи – картографування, використання візуальних матеріалів. Чим відрізняється власне використання візуальних матеріалів від методу їх використання? Тим, що в першому випадку візуальний матеріал подається довільно, лише як ілюстрація якогось обрядового символу, вишивки тощо. У другому ж випадку візуальний ряд – це система, логічний ряд, який демонструє певну закономірність із видозміною. Саме так вибудовує візуальний ряд М.П.Тиводар: увесь візуальний матеріал у нього систематизовано (загальний вигляд, розріз і планування стійбищ, зимарок), предмети матеріальної культури розташовуються не вибірково, а систематично (скажімо, ієрархізовано – від простих до складних). Так, наприклад, М.П.Тиводар характеризує специфіку виготовлення міток власниками овець, складає допоміжні схеми, зокрема форм, видів і типів скотарства Українських Карпат, та карту їх поширення по досліджуваній території.

Останній – восьмий – розділ "Культурно–історичні та теоретичні проблеми скотарства Українських Карпат" також "випадає" з класичної схеми наукового дослідження, запровадженої радянською наукою. За її приписами, теоретичний розділ має передувати практичному, як велить метод дедукції. Для М.П.Тиводара головним є метод індукції.

Для радянської науки метод дедукції був єдино можливим, оскільки спочатку визначалася генеральна лінія (наприклад, теорія формаційності чи теорія класової боротьби), а решта дослідження мала доводити правильність визначеної на початку тези. Саме тому теоретичні розділи в ті часи завжди передували прикладним. За інерцією, такий підхід часом застосовують і сьогодні. Однак для М.П.Тиводара цей "псевдоканон" не є взірцевим. Він застосовує метод індукції, тобто робить висновки на основі зібраних ним і відповідно упорядкованих фактів. В останньому розділі М.П.Тиводар простежив історичні та господарсько–культурні передумови формування традиційного скотарства з найдавніших часів до початків колонізації Українських Карпат на засадах "волоського права", основні етапи становлення і розвитку скотарства цього регіону в XIV – першій половині XIX ст., форми і типи скотарства другої половини XIX – першої половини XX ст.

В аналізованому розділі М.П.Тиводар застосовує цілковито відмінну методику дослідження – це етнографічна реконструкція. Дослідник так пояснює свій методичний підхід: згадану методику "можна вести тільки на основі збережених, описаних і вивчених фактів народної культури і побуту... Використовуючи дані археології, історії, фольклористики, мовознавства та інших наук, співставляючи їх з відповідним етнографічним матеріалом, спробуємо провести реконструкцію фактів пастівницького скотарства. А на їх основі – системну реконструкцію скотарства Українських Карпат, тобто визначити основні етапи його господарського етнокультурного розвитку. Основний метод цієї реконструкції – це рух від відомого до більш віддаленого минулого. А потім – до менш відомого. При цьому ведеться і зустрічно–ретроспективна реконструкція від окремих добре датованих археологічних фактів і культур до фіксації і опису їх в етнографічній дійсності".

Методика етнографічної реконструкції не дуже поширена в Україні. Етнографічна або історико–культурна реконструкція ранніх періодів етнічної історії підвладна не кожному, а лише науковцям, які не лише бездоганно володіють прикладним матеріалом, а й мають талант своєрідного слідчого–науковця, здатного з різномірних деталей, доказів відтворити ту чи іншу ситуацію того чи іншого історичного періоду.

Методика етнографічної реконструкції, за М.Т.Тиводаром, передбачає залучення широкого спектру методів – ретроспекції, хронології, порівняльно–генетичного, порівняльно–типологічного, ряду етнолінгвістичних та етноархеологічних методів. Вона кардинально відрізняється від популярних у радянській науці 70–х років методик реконструкцій слов'янських старожитностей, які базувалися на дедуктивному підході – виводилася головна ідея (наприклад, індоєвропейський міф про Громовержця), а потім зібрані факти зі сфери етнографії, етнолінгвістики, історії, археології "підкріплювали" цю висхідну теорію. М.П.Тиводар застосовує прогресивніший і більш об'єктивний підхід, а саме індуктивний: його висновки ґрунтують-

ся лише на основі реальних фактів чи артефактів. Тому дослідження позбавлене різного роду міфологізацій, наукових фальсифікацій, чим хибують праці, базовані на етнокультурних реконструкціях. Це ще одне підтвердження того, що монографію "Традиційне скотарство Українських Карпат другої половини XIX – першої половини XX ст." можна вважати класичним науковим твором.

Наукова і викладацька діяльність проф. М.П.Тиводара є надзвичайно широкою і різноманітною, адже він не вузький спеціаліст–етнограф, а високоерудована людина з енциклопедичними знаннями, панорамним баченням етнічної історії, стереоскопічним баченням етносфери землі загалом і місця в ній українського народу зокрема.

Тиводар М.П. Традиційне скотарство Українських Карпат другої половини XIX – першої половини XX ст.: Історико–етнологічне дослідження. – Ужгород, 1994. – С.407.